УДК: 73/76(575.171)

ХОРАЗМДА ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА ҲАЙКАЛТАРОШЛИКНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ ВА ТАРАҚҚИЁТИ

С.У. Собиров

Хоразм Маъмун академияси кичик илмий ходими, Хоразм вилояти педагогик маҳорат маркази ўқитувчиси, Ўзбекистон Бадиий ижодкорлар уюшмаси аъзоси

Аннотация: Мазкур мақолада қадимги Хоразм ҳудудида тасвирий санъат ва ҳайкалтарошликнинг шаклланиши ҳамда тараққиёт босқичлари ёритилган. Тупроққалъа, Қўйқирилганқалъа ва Оқшохонқалъа каби муҳим археологик ёдгорликлар материали асосида сарой санъати, деворий рангтасвир ва кичик пластика намуналари таҳлил этилган. Шунингдек, маҳаллий бадиий анъаналарнинг эллинистик ва бошқа Шарқ маданиятлари билан ўзаро уйғунлашув жараёнлари илмий-амалий жиҳатдан асослаб берилган.

Калит сўзлар: Қадимги Хоразм, тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик, Тупроққалъа, Оқшохонқалъа, терракота, деворий рангтасвир, сарой интерьери.

Марказий Осиёнинг қадимги маданий ўчоқларидан бири бўлган Хоразм воҳаси ўзига хос деҳқончилик, шаҳарсозлик ва давлатчилик анъаналари билан ажралиб туради. Бу ҳудудда шаклланган бадиий маданиятнинг таркибий қисмлари сифатида тасвирий санъат ва ҳайкалтарошлик муҳим ўрин эгаллайди. Археологик тадқиқотлар Тупроққалъа, Қўйқирилганқалъа, Қалалиқир ва Оқшохонқалъа каби ёдгорликларда инсон, ҳайвон, мифологик образлар ҳамда ҳукмдорлар портретлари акс эттирилган сопол, терракота, гипс ва монументал деворий рангтасвир намуналари мавжуд бўлганини кўрсатади. Қадимги Хоразмда рангтасвир, ҳайкалтарошлик ва меъморий безак бир-биридан ажралмас ҳолда ягона синтетик тизимни ташкил этган.[1]

1 Толстов С.П. Древний Хорезм. - Москва: Издательство Московского университета, 1948.

Монументал санъат ва сарой интерьери: Тупроққалъа мажмуаси

Милодий II–III асрларга оид Тупроққалъа саройи қадимги Хоразмнинг сиёсий ва маданий маркази сифатида тасвирий санъат ҳамда ҳайкалтарошлик тараққиётида юксак босқични ташкил этади. Сарой интерьерида ҳайкалтарошлик ва деворий рангтасвир ўзаро уйғунлашиб, яхлит бадиий муҳитни ҳосил қилган.[2]

«Шоҳлар зали»: Бу ердаги йирик ҳажмдаги ўтирган ҳукмдор ҳайкаллари ва уларнинг атрофидаги фигуралар сулолавий хотира ҳамда давлатчилик ғоясини ифодалайди.[3] Ҳайкалларда инсон қиёфасини индивидуаллаштириш, бош кийим ва тож шакллари орқали ижтимоий иерархияни кўрсатишга интилиш кучли.

«Аскарлар зали»: Ҳарбий кийимдаги образлар ва монументал композициялар орқали давлатнинг ҳарбий қудрати ҳамда сиёсий салоҳияти намойиш этилган.[4] Ҳажмий пропорциялар орқали ижтимоий мақомнинг фарқланиши қадимги Хоразм санъати учун хос канон ҳисобланади.

«Ғалаба зали» ва рақс саҳналари: Шоҳ образи ва у билан боғлиқ мифологик ҳамда рамзий аёл образлари ҳокимиятнинг илоҳийлаштирилган мафкурасини акс эттиiradi. Шунингдек, «Рақс тушаётган ниқоблар зали»даги динамик ҳаракатлар воҳада мусиқа, рақс ва театрлаштирилган маросимлар маданияти юқори даражада бўлганини билдиради.

Рангтасвир ва кичик пластиканинг тараққиёт босқичлари

Сўнгги археологик кашфиётлар қадимги Хоразм монументал рангтасвири тарихини янада қадимги даврларга бориб тақалишини кўрсатмоқда. Хусусан, милоддан аввалги II–I асрларга оид Оқшохонқалъа ёдгорлигидан

2 Рапопорт Ю.А., Неразик Е.Е. (ред.). Топрак-Кала. Дворец. - Москва: Наука, 1984.

3 Рапопорт Ю.А. Культура и искусство древнего Хорезма. - Москва: Наука, 1981.

4 Abdullaev M.S. Хоразм тасвирий санъат усталари. - Хива: Хоразм Маъмун академияси нашриёти, 2017.

топилган деворий рангтасвир парчалари ва ҳукмдорлар портретлари Хоразмда бу санъат тури Тупроққалъа давридан анча олдин шаклланганини исботлайди.[5]

Монументал санъат билан бир қаторда, воҳанинг кўплаб манзилгоҳларидан топилган терракота ва сопол ҳайкалчалар (кичик пластика) аҳолининг эстетик ва диний эҳтиёжларини ифодалайди. Бу асарларда акс эттирилган зооморф образлар, узум новдалари ва табиат мотивлари деҳқончилик маданияти билан боғлиқ ҳаётий тасаввурларни кўрсатади.[6] Шунингдек, Хоразм тангаларига зарб қилинган ҳукмдорлар сиймолари кичик ҳажмдаги портрет санъатининг юксак маҳорат билан бажарилганини тасдиқлайди.

Маҳаллий бадиий анъаналарнинг шаклланишида эллинистик ва бошқа Шарқ маданиятларининг таъсири мавжуд бўлса-да, бу таъсирлар кўчирма тарзда эмас, балки ижодий ўзлаштирилиб, маҳаллий дунёқарашга мослаштирилган ҳолда ўзига хос Хоразм услубини юзага келтирган.

Хулоса

Қадимги Хоразм ҳудудида тасвирий санъат ва ҳайкалтарошликнинг вужудга келиши узоқ тарихий эволюция натижасидир. Тупроққалъа, Оқшохонқалъа ва Қўйқирилганқалъа материаллари воҳада санъат фақат маросимий эҳтиёжларнигина эмас, балки давлатчилик мафкураси, тарихий хотира ва эстетик тафаккурга асосланган яхлит маданий тизим бўлганини кўрсатади. Лой, ганч ва сопол материалларидан фойдаланган ҳолда яратилган монументал ва амалий санъат намуналари кейинги давр Марказий Осиё маданияти тараққиётига салмоқли ҳисса қўшган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Толстов С.П. Древний Хорезм. - Москва: Издательство Московского университета, 1948.

5 Хакимов А. Искусство Узбекистана: история и современность. - Ташкент: San’at, 2010.

6 Ruziboyev R. Sculptural Art of Antiquity in Khorezm // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, Vol. 4, No. 10, 2024. -P. 68-72.

2. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. – Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1948.

3. Рапопорт Ю.А. Культура и искусство древнего Хорезма. - Москва: Наука, 1981.

4. Рапопорт Ю.А., Неразик Е.Е. (ред.). Топрак-Кала. Дворец. - Москва: Наука, 1984.

5. Вайнберг Б.И. Монеты древнего Хорезма. - Москва: Наука, 1977.

6. Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времён до наших дней. - Ташкент: Фан, 1959.

7. Abdullaev M.S. Хоразм тасвирий санъат усталари. - Хива: Хоразм Маъмун академияси нашриёти, 2017.

8. Хакимов А. Искусство Узбекистана: история и современность. - Ташкент: San’at, 2010.

9. Ruziboyev R. Sculptural Art of Antiquity in Khorezm // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, Vol. 4, No. 10, 2024. -P. 68-72.